

ROB DE JONG

**DE
EVOLUTIE
VAN
LIEFDE**

EEN DIERLIJKE GESCHIEDENIS VAN DE BESCHAVING

NOORDBOEK

© 2023 Rob de Jong | uitgeverij Noordboek

Omslagontwerp: Garage bno / Peter Slager

Boekverzorging: Elgraphic

Druk: Wilco

ISBN 978 94 6471 018 2

NUR 730 / 410

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van uitgeverij Noordboek, postbus 234, 8400 AE Gorredijk, Nederland – info@noordboek.nl.

Uitgeverij Noordboek is onderdeel van
20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.noordboek.nl

www.farmlator.nl

Inhoud

Inleiding	11
-----------	----

Deel 1 Evolutie en existentie

Hoofdstuk 1 Perspectieven	39
Hoofdstuk 2 De oermoraal en rationaliteit	62
Hoofdstuk 3 Socialiteit	76
Hoofdstuk 4 Processen, geen incidenten	119

Deel 2 De menselijke natuur

Hoofdstuk 5 Het bewustzijn	127
Hoofdstuk 6 Hoe wij ons verhouden	170
Hoofdstuk 7 Onbehagen	186

Deel 3 De menselijke cultuur

3a Agrilogistiek

Hoofdstuk 8 Vrijheid en liefde	217
Hoofdstuk 9 Existentie	243
Hoofdstuk 10 Revoluties zonder revolutionaire gevolgen	345
Hoofdstuk 11 Waarom beschavingen uitdoven	256

3b Symbolisme

Hoofdstuk 12 Mens en maatschappij	266
Hoofdstuk 13 De mythen	274
Hoofdstuk 14 Vorm en vertoon	312

Deel 4 Cultuur vs. natuur

Hoofdstuk 15 Dualisme	326
-----------------------	-----

Deel 5 Cultuur = natuur

Hoofdstuk 16 Cultuur = natuur	354
Hoofdstuk 17 Afrekenen met goed en kwaad	379
Hoofdstuk 18 Een aards verhaal	404
Hoofdstuk 19 Terugkeer naar de aarde	418
Epiloog	443
Bronvermelding	449

Voor mijn dochters en hun generatiegenoten die net
als wij geneigd zijn met hun kop in het zand te leven,
maar dat privilege niet meer hebben

'Maar ja, de mensen zijn nu eenmaal hopeloos romantisch. Ze willen voortdurend het goede in de mens zien, menen dat het heil in altruïsme te vinden is [...] En dat terwijl het vaak meer moed vergt om (zonder wrok, zonder angst) het slechte in de mens te zien [...].'

Nicolien Mizée, *De kennismaking. Faxen aan Ger*, 2017

'Let each become all she/he's capable of being.'

Carl Rogers, 1967

'What is most personal is most general.'

Carl Rogers, 1967

'Without the errors which lie in the assumption of morality, man would have remained an animal.'

Friedrich Nietzsche, 1910

'Was aus Liebe getan wird, geschieht immer jenseits von Gut und Böse.'

Friedrich Nietzsche, 1886

'Reason is, and ought only to be the slave to the passions.'

David Hume, 1739-1740

'We are far too naïve about the nature of the shadow.'

Carl Jung

'The problem is, maybe, not as much where we disagree, but where we agree: Our economies have to grow, we need to consume more, the Dow Jones has to go up, we all must be wanting to work for a boss, we try to avoid taxes, we need to be better than the Joneses, we need to ride a SUV and travel fast. We all think that our time is precious. We all know that we shouldn't, but we do. One of The Correspondents [...] thinks consensus is a thing of beauty – which is true when one observes flocks of birds.

Yes we quarrel a lot: sometimes the sound of the flock is terrible. The quarreling may not be the problem, the problem may be the direction the flock takes.'

Marc-Jan Trapman (2022) in een commentaar onder een stuk uit de Correspondent over de consensus die, volgens de auteur Rob Wijnberg ondanks de polarisatietrend, bij een groot deel, het stille deel, van de bevolking bestaat.

Inleiding

Hoewel een enkeling nog ontkent dat er een klimaatprobleem is, maken de meeste mensen zich zorgen om de opwarming van de biosfeer en de dreiging die daarmee samenhangt. Hetzelfde geldt voor de maatschappelijk problemen. Een meerderheid vindt dat er iets moet worden gedaan aan de ongelijkheid. Maar ondanks de zorgen die veel mensen hebben, is er geen draagvlak voor fundamentele, systemische verandering. De oplossingen die worden bedacht zijn immers pragmatische maatregelen waarmee hoogstens symptomen worden bestreden. En dat is geen tendens die zich beperkt tot de huidige wereld. De revoluties die er zijn geweest waren stuk voor stuk revoluties zonder revolutionaire gevolgen.

Waarom is het zo moeilijk om te veranderen?

Op een terras aan de achterkant van mijn boerderij in Hongarije bouwt een paar zwarte roodstaarten jaarlijks een nest op een balk van 15 cm breed. Omdat de balk aan beide kanten open is, woei dat nest er bij de minste of geringste storm af, met of zonder eitjes of naakte nakomelingen. Soms was ik op tijd om het terug te plaatsen, waarmee ik de vogelfamilie een dienst bewees. Als ik te laat was, begon het paartje op dezelfde balk een nieuw nest te bouwen, dat er vervolgens weer af kukelde. Van origine bewonen deze vogeltjes rotspartijen, die blijkbaar moeilijk zijn te onderscheiden van huizen en dorpen. Het zijn cultuurvolgers geworden. Ze hebben een groot vermogen om zich aan te passen, maar waarom leerde het stel niet van deze tragedies?

Als een mens zoiets overkomt, leert hij daarvan, identificeert hij de oorzaak van het probleem en zoekt vervolgens naar een strategie om de tragedies in het vervolg te voorkomen. Althans, dat is hoe we onszelf zien: als verstandelijke wezens die met rationele analyses en intelligente strategieën de omstandigheden naar hun hand zetten (de roodstaartjes hebben inmiddels een vastgespijkerd kartonnen doosje met opstaande

randen, waar ze gretig gebruik van maken). Echter, wanneer je de moderne geschiedenis van de beschaving hanteert als maatstaf voor rationeel oplossingsvermogen, dan duidt de herhaling van maatschappelijke en ecologische tragedies misschien op een onvermoede irrationaliteit, die minstens zoveel invloed heeft op onze keuzen als het verstand.

Om een zeer actueel voorbeeld te noemen: de ongelijke verdeling van bestaansmiddelen. De Verlichting was op papier een morele vooruitgang van jewelste, maar de democratische beginselen (vrijheid, gelijkheid en broederschap) blijven grotendeels romantische ideeën. Daar kun je over van mening verschillen, maar grosso modo zijn de patriarchale verhoudingen in onze moderne democratieën nu niet bepaald bevorderlijk voor een eerlijke verdeling van autonomie, heeft het liberaal kapitalisme de ongelijkheid van de voorbije millennia nog aangescherpt, en duidt ook de toenemende onrust en polarisatie niet bepaald op broederschap. Dan heb ik het over wat er binnen de grenzen gebeurt. Daarbuiten of ertussen zijn de verhoudingen en spanningen, in de gedaante van neo-imperialisme en geopolitieke dreigementen, nog veel schever en groter.

Is er echt zoveel verschil tussen menselijk gedrag en het gedrag van andere dieren? Als beschaafde mensen zouden beschikken over een politiek bewustzijn, verstand, intellect, rationaliteit, een vrije wil, een zelfbewustzijn en een daarmee verwant vermogen tot zelfreflectie, en al die andere kenmerken waarmee de mens zich denkt te onderscheiden van zijn naaste verwanten, zouden we dan niet op zijn minst inhumane onrechtvaardigheden, oorlogen en ecologische tragedies kunnen voorkomen? In geval we die eigenschappen wel hebben, dan maken we er of geen gebruik van, of er zijn andere krachten die groter zijn. Wat zijn dat voor krachten? Over deze zorgvuldig verborgen krachten gaat dit boek, omdat men er op bestuursniveau over zwijgt.

We staan er nooit bij stil, omdat we de wereld en de dagelijkse praktijk in die wereld ervaren als onze realiteit, maar wat wij beschaving noemen is een constructie van verhalen die betrekking hebben op de vraag wie wij zijn. De belangrijkste reden waarom we van bovenaf worden bestuurd met instituties als de kerk, rechtbank, politie, politiek en staande legers, is dat we vermeende zondaars zijn met een slechte inborst. En als je je realiseert dat we nog altijd niet weten of dat wel klopt, is het gerechtvaardigd om aan de gepastheid van die organisatievorm te twijfelen. Dat we nog altijd niet

weten wie we zijn, heeft veel te maken met het gegeven dat we met de beschaving onze dierlijkheid verbergen, met als gevolg dat verhalen belangrijker worden dan de beleving en ervaring van onze realiteit.

Een boek schrijven met de vraag wie we zijn, lijkt een pretentieuus project. Immers, honderden filosofen is het niet gelukt om de vraag te beantwoorden. Maar mijns inziens komt dat doordat men met de talloze intellectuele, filosofische en zelfs wetenschappelijke inspanningen verstrikt raakt in culturele abstracties. Doordat de denkers zelf ook figureren in een verhaal, lukt het niet om door te dringen tot de realiteit. Maar wat is realiteit? Men wordt het er niet over eens en sinds het postmodernisme is men de weg helemaal kwijtgeraakt. En misschien is dat wel kenmerkend voor de beschaving, die met haar religies, ideologieën en constructies om de waarheid te achterhalen (wetenschap, filosofie) steeds verder boven de aarde is gaan zweven, steeds verder verwijderd van haar realiteit. Waarom zou realiteit voor mensen iets anders moeten zijn dan de realiteit van andere dieren? Stelt de beschaafde misschien zoveel vragen over werkelijkheid en waarheid, omdat hij zijn aardse realiteit ontkent? De verhalen en symbolen behoren natuurlijk net zo goed tot de realiteit van een mens als een rammelende maag of een geile bui, maar het risico bestaat dat verhalen mythen worden, en dat men vervolgens in een mythe leeft. Figurerend in zo'n mythe wordt het moeilijk om überhaupt nog te ontdekken wie we zijn.

Om te onderzoeken wie de mens is, zul je onder die culturele abstracties moeten kijken. Dan komt een dier tevoorschijn met opvallende eigenschappen die het enerzijds deelt met andere sociale dieren en anderzijds juist onderscheidt van zijn naaste verwanten.

Wat hij *deelt* met andere sociale zoogdieren zijn de oerkrachten egoïsme* en altruïsme** die zich bij de mens laten vertalen in een verlangen naar autonomie en verbondenheid. Die krachten, die ik verder instincten

* Evolutionaire theoretici gebruiken de metafoor van egoïsme of zelfzuchtigheid omdat genen in een populatie blijven bestaan ten koste van andere genen en omdat zij hun gastheerorganismen ertoe brengen zich, desnoods ten koste van soortgenoten, voort te planten. In dit boek wordt de term egoïsme veelvuldig gebruikt, maar wordt erop aangedrongen om het te ontdoen van de moraal die een mens aan egoïsme pleegt te verbinden. Het zou het best kunnen worden gelezen als de oerwil tot overleven en reproductie, een eigenschap die alle organismen hebben en zich vaak manifesteert in gedrag dat het eigenbelang dient.

** Altruïsme heeft in de volksmond de betekenis van onbaatzuchtigheid, maar in de (gedrags) biologie heeft het betrekking op alle prosociaal gedrag dat het mogelijk maakt om als individuen van dezelfde soort, met dezelfde belangen, samen te leven. Prosociaal gedrag is, in brede zin, elk gedrag dat het welzijn van anderen en van het gezelschap als geheel ten goede komt.

zal noemen, heeft hij simpelweg omdat hij zich niet kan reproduceren als hij niet aan zijn eigenbelangen denkt en wordt verstoten of vereenzaamt als hij daarbij geen rekening houdt met de belangen van anderen. Door de behoefte aan zowel vrijheid als liefde* is de mens een verdeeld wezen dat snel uit balans raakt. Als je daar in de organisatie geen rekening mee houdt, loop je het risico dat men niet tevreden is, met welvaartsziekten, opstanden, revoluties en burgeroorlogen tot gevolg.

Wat ons *onderscheidt* van andere dieren toont zich in het fragment uit mijn leven waarin de roodstaarten een hoofdrol voor zich opeisten. Dit fragment bevat veel informatie over de aard van mensen. We zijn morele wezens, die op alles dat tot het brein komt een waarde plakken. Aan de emoties die het verwaaide nest veroorzaakt en het gedrag dat daarop volgt, is niets te doen. Wanneer daar gebroken eierschalen of een huiskat die er met een weerloos kuikentje vandoor gaat, bij komen, is er niets wat ons ervan weerhoudt om goed te doen. We noemen dit een moreel besef, maar het is een altruïstisch instinct dat eigen is aan sociale zoogdieren: compassie en een aangeboren gevoel voor rechtvaardigheid. Maar de mens verbindt aan dergelijke gevoelens, zoals aan alle natuurlijke verschijnselen, een verhaal dat, of een moraal die, zijn realiteit overzichtelijk en eenduidig maakt. Dit voorval met de roodstaarten wordt gevoed door een verhaal over goed en kwaad. In dat verhaal verkiest een mens zowel moreel als immoreel boven amoreel.

Nog een belangrijke eigenschap die in dit fragment besloten ligt, is de gewoonte om niet over dit gedrag na te denken. Het brein is niet ingericht om aan de realiteit die het ervaart te twijfelen. De vogeltjes zijn zelig en moeten geholpen worden (of worden behoed voor het kwaad). Een mens is soms in staat om de tragedie in een groter verband te plaatsen van bijvoorbeeld evolutie. Misschien zou het wel beter zijn geweest voor de zwarte roodstaart als ik ze met rust had gelaten. Dan was het dit paartje niet gelukt zich voort te planten en had het de nakomelingen niet opgezadeld met genen die coderen voor het selecteren van ongeschikte nestplaatsen. Maar zelfs in dit bredere perspectief zit een moraal van goed willen doen. Het brein is gewoonweg niet in staat te functioneren

* Liefde definiëren is moeilijk, maar het heeft in dit boek betrekking op prosociaal gedrag en emoties met betrekking tot de zorg voor nakomelingen en niet-verwanten. Het gaat dus niet over romantische liefde, maar over de kwaliteit van persoonlijk contact, die berust op empathie, compassie en vertrouwen.

zonder een moraal, bijvoorbeeld door ervan uit te gaan dat er geen betekenis schuilt in de schepping en er geen goed en kwaad bestaan in de natuur of in het universum. Het brein zoekt niet naar waarheid maar naar verhalen waar het in kan geloven, zodat de drager een geloofwaardig zelfbeeld en wereldbeeld heeft die hem de nodige gemoedsrust bezorgen, en hij zich kan richten op overleving, voortplanting en op het scheppen van omstandigheden waarin zijn nakomelingen een goede kans hebben om hetzelfde te doen. Dat is tijdens de Verlichting echt niet veranderd. Hoewel God zijn beste tijd heeft gehad, is het pure ijdelheid om te denken dat we hem niet hebben vervangen door een of ander seculier geloof.

Menselijke beschavingen zijn per definitie georganiseerd rond verhalen die voor een kompas zorgen in het bestaan van haar betekenis zoekende leden. De selectie, variatie en reproductie van deze verhalen noemen we culturele evolutie. Ook andere sociale dieren evolueren cultureel, maar de aanpassingen zijn altijd een gemakkelijk te duiden verlengstuk van natuur. Chimpansees bijvoorbeeld, kraken noten met stenen en hebben geleerd ook andere objecten te gebruiken om de toegankelijkheid tot voedsel te vergroten. Maar wat is de adaptieve waarde van een piramide? De adaptieve waarde van piramiden of andere monumentale godengerelateerde constructies is dat het verhaal over een soevereine vertegenwoordiger van een god (vaak een koning) voor eenheid zorgt, die soms wordt afgedwongen, maar vaak het gevolg is van een collectief conformisme aan geloof in bepaalde symbolen. Die eenheid maakt het volk fit en vervolgens kan het aan expansie (of vooruitgang) gaan denken.

Waar het met zo'n verhaal mis kan gaan is dat de zorg niet in eerste instantie gericht is op de mensen zelf, maar op een verhaal over de soevereiniteit van een persoon, een god of een instantie.

Wat zich hier ook al aftekent, is het risico voor de ecologie bij zo'n volk van vertoon, dat per individu een onevenredig grote ecologische voetafdruk heeft. In de Egyptische beschaving werd het merendeel van de beschikbare energie immers gekanaliseerd naar de zorg voor de farao's. De organisatie vereiste veel meer menselijk en natuurlijk kapitaal dan nodig zou zijn geweest zonder een mythisch verhaal over de soevereiniteit van de koningen.

Niet toevallig gaat dit vaak gepaard met geweld. De Egyptische koningen namen bijvoorbeeld de gehele hofhouding en naasten mee het graf

in, opdat zij ook na de dood verzekerd waren van bediening en zorg. Bovendien maakt zo'n beschaving om de 'hogere' doelstellingen te behalen meestal gebruik van slavernij.

De grote energiebehoefte van zo'n volk maakt het afhankelijk van bestuur, bureaucratie en landbouw, wat op zijn beurt weer voor bevolkingsgroei kan zorgen. Voor je het weet kun je de organisatie als een graanstaat betitelen.

In zo'n graanstaat is het vaak treurig gesteld met de individuele vrijheid, en de verbondenheid is, vanwege de patriarchale, ongelijke en instrumentele verhoudingen, verre van optimaal. Tegelijkertijd is het een evolutionair kunstwerk. Maar fitheid* is iets anders dan gezondheid. De gevolgen voor het welzijn zorgen voor onrust, die al duizenden jaren leidt tot een hevige strijd, die gepaard gaat met een ellenlang debat over de menselijke aard en de (politieke) organisatie van zijn gezelschappen. Maar in dit debat realiseert men zich niet dat kapitalisme en socialisme/communisme politieke abstracties zijn van onze instincten; van een dierlijke wil om enerzijds het eigenbelang te dienen en anderzijds verbonden of solidair te willen zijn. Deze opvallende link tussen onze cultuur en de dierlijke instincten geeft aan dat *H. sapiens* een dier is en geen halfgod met een speciale bestemming, en dat zijn cultuur een afspiegeling is van zijn natuur.

Interessant in deze zoektocht is dat men daar filosofie of wetenschap voor nodig heeft. Dat is toch best gek als je je realiseert dat men ook gewoon naar zichzelf zou kunnen kijken, maar de afstand tot onze dierlijkheid is blijkbaar te groot geworden om ons gedrag te herleiden tot onze diepere drijfveren. In dat geval biedt onze moderne geschiedenis een onuitputtelijk archief met heldere en feitelijke aanwijzingen over het gedrag dat de beschaafde onder verschillende omstandigheden vertoont. Zo zijn de meeste stakingen, demonstraties, opstanden, revoluties en ander oproer meestal het gevolg van de frustraties van onze behoefte aan autonomie en/of verbondenheid. Van introspectie (zelfonderzoek) en retrospectie (terugblikken) is veel te leren, maar men hecht nu eenmaal meer aan de wetenschap.

Daarom proberen onderzoeksjournalisten en wetenschappers van

* Fitheid is de Nederlandse vertaling die in dit boek wordt gebruikt voor *Darwinian fitness*, oftewel het reproductief succes van individu of groep.

verschillende disciplines (antropologen, archeologen, historici, taalkundigen, sociologen, psychologen, neurologen) op basis van het bodemarchief en ander feitenmateriaal en wetenschappelijke experimenten het verleden nauwkeurig te reconstrueren of de menselijke geest in kaart te brengen, om zo veronderstellingen die al eeuwen domineren te toetsen. Bijvoorbeeld komt men er langzaam achter dat het met de hobbesiaanse slechtheid van de mens wel meevalt. Het is een tendens die kenmerkend is voor de moderne mens. Hij zoekt naar waarheid, realiteit en betekenis, maar zoekt die buiten zichzelf. En men noemt het God, ideologie, filosofie of wetenschap.

De zoektocht convergeert rond vragen naar de aard van de mens en of de hiërarchieën waarin hij leeft bij hem passen of niet. Voor de organisatie van samenlevingsvormen in autoritaire of egalitaire verbanden bestaan in de moderne antropologie ecologische verklaringen, maar die worden vaak niet geapprecieerd omdat ze *H. sapiens*, inclusief de beschaafde vorm, reduceren tot dieren die zich slechts kunnen aanpassen aan omstandigheden, terwijl de beschaafde juist denkt te beschikken over een vrije wil waarmee hij kan kiezen uit de mogelijkheden die hij zichzelf verbeeldt. Natuurlijk heeft een mens, zoals andere dieren, een handelingsvermogen en kan hij strategisch denken, maar hij zal rekening moeten houden met de geboden omstandigheden.

In de hitte van de strijd ziet men evolutionaire krachten over het hoofd die voor verbinding zouden kunnen zorgen. Niets kenmerkt *H. sapiens* meer dan de verhalen en symbolen die hij verzint en nodig heeft om met zijn onzekerheden om te gaan. Deze hebben vanzelfsprekend een grote rol gespeeld in de cognitieve evolutie van de mens. De verbeeldingskracht van *H. sapiens* schiep mogelijkheden die er voordien niet waren, en vormde aanleiding om *H. sapiens* met zijn bewustzijn te verheffen boven het dierenrijk. Maar de betekenis voor het individu (bijv. voor grotartiesten en moderne kunstenaars) wordt overtroffen door de betekenis die het heeft voor een gezelschap. In de gedaante van religies en ideologieën zorgt het voor een belangwekkende eenheid. Voordien en bij andere sociale dieren berust(te) de samenhang op altruïsme, maar de mens beschikt met het geloof in symbolen over een extra bindmiddel dat niet alleen werkt bij mensen die elkaar kennen, maar ook tussen mensen die elkaar niet kennen. Het evolutionair succes van beschavingen danken ze aan deze fictieve macht van symbolen. En hun ondergang aan het onver-